

О. В. ТЕРЕЩЕНКО

Ольга Василівна Терещенко, аспірант Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ СПРАВЕДЛИВОСТІ В СУДІ

У сучасних умовах розвитку світу, в час глобального співробітництва між різними гравцями на міжнародній арені виникає багато різних питань, що потребують вирішення. Як відомо, одним зі способів врегулювання спору є застосування арбітражних та судових процедур. Існують умови судової процедури, наприклад, під час розгляду справи варто дотримуватись неупередженості та розумності, суди повинні неухильно додержуватись вимог законності, обґрунтованості, рівності й справедливості при винесенні рішення.

Хочемо звернути увагу, що поняття справедливості до цього часу не має чіткого визначення як категорія і розуміється в рамках певної окремої індивідуальної моральності, що в свою чергу виникає на базі думок певної особи, яка живе та знаходиться в суспільстві і тому може бути як соціальне явище. Як вказується у Дигестах Юстиніана, справедливість визначається на рівні кожного окремо, групи, суспільства в цілому і коренем виміру має бути «не спричинити шкоди тому, хто потребує захисту і вчинити шкоду тому, хто спричинив шкоду, але в межах розумного і не з метою помсти, а з метою захисту суспільства і людини, що потребує даного захисту»¹. Враховуючи такі обставини, на нашу думку, необхідно зосередити увагу на такому важливому принципі права, як справедливість.

У законодавстві про судову діяльність ми знаходимо норми, які не оминають предмета нашого дослідження. Так, існує положення, що не може бути винесене та скасоване рішення лише за ознак справедливого вирішення справи. Зокрема, Господарський процесуальний кодекс України встановлює, що суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, а також рішення суду ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів². Так само Цивільно-процесуальний кодекс України підтверджує ці положення та визначає, що рішення суду повинно бути справедливим і неупередженим³. А у кримінальному судочинстві ми бачимо, що ці положення дублюються⁴.

Отже, нагальним було і є вивчення самого поняття справедливості. Вона завжди перебувала в центрі уваги філософів і правників щодо впливу на вирішення справи, під час розгляду людини як істоти політичної, соціальної, тої, яка не існує ізольовано, а відтак і сама впливає, і зазнає впливу. Тобто є водночас суб'єктом і об'єктом соціальної дії. Проблема полягає в сполученні, поєднанні рівності й нерівності, розумінні справедливості як явища на загальносоціальному та науковому рівні.

Вивчення цього питання має глибокі корені. Дослідженням даної теми займалися такі визначні особи історії, як: Конфуцій, Діоген, Сократ, Гіппій, Платон, Аристотель, Авіценна, Б. Спіноза, Дж. Локк, Т. Гобс, Г. Гегель, І. Кант, К. Маркс, Дж. Роулз та ін.

Раніше ніж перейти до вивчення проблеми, поглянемо в історію самого питання. Одним із перших вивченням справедливості займалися філософи стародавнього світу, зокрема Сократ. Він підкреслював: «І неписані божественні закони, і писані людські закони мають на увазі одну і ту ж справедливість, яка не просто є критерієм законності, але по суті тотожна з нею». Коли софіст Гіппій наполегливо запитує у Сократа, яким же є його вчення про справедливість, той відповідає: «Я особисто тієї думки, що небажання несправедливості служить достатнім доказом справедливості. Але якщо ти цим не задовольняєшся, то, ось не подобається чи тобі наступне: я стверджую, що те, що законно, те й справедливо»⁵.

Тим часом прями продовжувачі логіко-філософських і політико-теоретичних досягнень Сократа у своїх творах багато писали про ідеальну державу, яку можна створити за справедливими законами. Ідеальна держава за Платоном – це справедливий правління кращих. А справедливе суспільство можна створити наступним чином: держава складається із правителів, охорони та прошарку, куди входять селяни, ремісники й торговці. Кожен стан має займатися своєю справою: філософи та правителі – керувати, силовики – охороняти державу від зовнішніх ворогів, селяни й ремісники – виробляти матеріальні блага для себе і перших двох станів. Усі повинні керуватися такими чеснотами, як мудрість, мужність і покірність⁶.

Деякі джерела встановлюють, що справедливість – категорія не тільки моральної свідомості, а й також правова, економічна і політична. Тому не випадково великі античні філософи, а саме Платон і Аристотель, виділяли цю категорію в якості основної для оцінки стану всього суспільства.

Варто не оминати погляди Аристотеля, який у західній філософії розглядається як перший мислитель, що встановив відмінності між законністю та справедливістю. Він вважав, що суди творять правосуддя згідно із законом, тобто застосовуючи загальні правила, які дають справедливе рішення в більшості випадків. У деяких випадках результати стають несправедливими. Тоді справедливість корегує закон тією мірою, якою закон дефектний внаслідок своєї всезагальності.

Окрім того, необхідно визначитися з тим, що ж розуміється під ключовим терміном «справедливість». Воно походить від латинського *justitia*, що також може означати законність, правосуддя. Цікаво що корнем слова є *jus* – право, закон⁷. Саме здійснення правосуддя є однією з необхідних процедур, завдяки якій стає можливим поєднання права зі справедливістю. Невипадково термін *iustitia* має одночасно два значення – правосуддя і справедливість, а судова система багатьох держав називається юстицією⁸. У сучасній філософії справедливість слушно розглядається як складний феномен, сутність якого зазвичай розкривається за допомогою різних аспектів. Це дає підстави для виокремлення кількох видів справедливості, кожен з яких має певну специфіку, в тому числі в правовій сфері, зокрема – у сфері судочинства.

Римляни, наприклад, застосовували концепцію справедливості, ввівши розмежування між *jus strictum* (жорстким правом) та *jus aequum* (справедливістю), причому остання використовувалась для інтерпретації й доповнення закону. У випадку конфлікту між ними пріоритет лишався за справедливістю. Згідно з Аристотелем, ключовим моментом справедливості є схожа оцінка схожих випадків, ідея, яка поставила перед подальшими мислителями завдання з'ясування того, які подібності потреб, заслуг, таланту є доцільними⁹. Однак чимало філософсько-правових концепцій розглядають справедливість як найвищу, навіть передумовну правову цінність. Внаслідок цього Аристотелем, а разом з ним і стародавнім Римом, де не лише на філософському рівні, але й на рівні правовому розглядалось питання справедливості, ми маємо Дигести Юстиніана, про які нами було зазначено вище, що і послужило відправною точкою майже для всіх західних досліджень цієї теми.

Загалом, слід вважати, що справедливість є елементарною властивістю людини як моральної істоти у її ставленні до інших людей. Разом із тим правова справедливість є безумовним першочерговим, моральним обов'язком влади, який повинен бути вищим від будь-яких прогресистських намірів та устремлінь. Наявність справедливості насамперед має існувати як принцип адекватності суспільних зусиль, спрямованих на відновлення священної рівноваги права, порушеної внаслідок діяльності чи бездіяльності суспільства чи конкретної особи¹⁰.

За твердженням А. Л. Дворкіна, законність передбачає, щоб індивідам були компенсовані ті аспекти їх життєвих обставин, над якими вони не владні або за які не можуть нести відповідальність. Він наводив докази на користь перерозподілу ресурсів, що надає людям компенсацію за вроджені відмінності, з якими вони нічого не можуть вдіяти, включаючи відмінності в таланті¹¹.

Слід детальніше зупинитись на вивченні питання правової справедливості. В одному із розділів роботи «Справедливе і добре» Поля Рікера зазначено, що «справедливе: між законним і добрим». Правова справедливість є рівність одиниць, вона цілком укладається в рамки арифметичної рівності, але й у відомому сенсі тільки її і можна вважати рівністю; люди тут рівні саме як суб'єкти права, ніби в них не було інших властивостей, інтересів, потреб, цілей, крім як виконувати норми права. «Зв'язок законності і справедливості у сфері права не носить одностороннього характеру. Хоча законність і виникає на основі справедливості, після встановлення вона сама стає найважливішим чинником забезпечення справедливості. Існування законності забезпечує порядок взаємовідносин суб'єктів права. Лише за її наявності законодавець може розраховувати на справедливе регулювання суспільних відносин. Тому забезпечення законності є складовою забезпечення справедливості»¹². Звідси випливає, що з точки зору суб'єктивного визначення справедливості виникає об'єктивна думка щодо справедливості законів.

На підставі викладеного можемо зробити висновок: для побудови теорії справедливості суттєвим є визнання того, що індивіди розглядаються в аспекті їх суспільного життя як такі, що потребують один одного і тому рівні між собою. В етичному аспекті справедливість виступає як рівність у можливості бути щасливими й у володінні необхідними для цього благами. У правовому аспекті справедливість виступає як формальна рівність, однаковість масштабу (вимог, законів, правил, норм), за допомогою якого «вимірюються» і їхні вчинки, що стають у такому випадку особами, зрівняними між собою як суб'єкти права. Таким чином, і в моралі, і у праві справедливість проявляється рівністю, але істотно різною.

Це піклування про справедливість, що проявляється в моральних, релігійних інститутах, за допомогою яких людство намагалось сприяти закону протягом всієї історії. Основне питання серед них займають правові інститути, де «справедливість» має чітку та конкретну інтерпретацію у вигляді сукупності принципів, покликаних направляти та корегувати застосування закону¹³.

З огляду на вищезазначене буде доцільно розглянути принципи правової справедливості Англії. Однією із ознак англо-американського типу правової системи є поділ системи права на загальне право та право справедливості. Говорячи про історію англійського права, треба зауважити, що загальне право створювалося королівськими судами як судове, процесуальне право. У цьому випадку основна роль відводилася процесу. Існували й недоліки системи загального права, а саме: неможливість звернення у королівські суди, несправедливість рішення тощо. Так, обставини сприяли розвитку ідеї: «король як суверен правосуддя забезпечує справедливість підданам». Водночас на початку реалізації цієї ідеї канцлер розглядав скаргу і виносив рішення на підставі моральної норми, так званої норми «справедливості». Згодом розвивається «суд канцлера», утворюється специфічна судова система, яка розглядає справи на підставі «норм справедливості», у результаті чого формується право справедливості як система норм, які створювалися судом канцлера, щоб доповнити систему загального права¹⁴.

Слід зазначити, що канцлер не змінював права, яке застосовувалось судами загального права. Він діяв на підставі принципу «справедливість базується на праві». Виникнення спеціальною юрисдикції пов'язане

з необхідністю доповнити норми загального права іншими нормами відповідно до вимог моралі. Королівські суди не могли цього зробити, оскільки були пов'язані обмеженою компетенцією та суворою процедурою.

До 1875 р. право справедливості відрізнялося від загального права насамперед тим, що норми права справедливості мали інше історичне походження. Ці норми міг застосувати тільки суд канцлера, у процедурі був відсутній інститут присяжних, наказ канцлера мав дискреційний характер, рішення на підставі загального права і права справедливості суттєво відрізнялись. Наприклад, за нормами загального права у випадку невиконання договору можна тільки стягнути збитки, завдані невиконанням. Рішення на підставі загального права містило постанову тільки про формальне визнання завданих збитків. Це було недостатнім для сторони, вона була заінтересована у реальному отриманні того, що їй належало за договором. На підставі загального права цього досягнути було неможливо, так як жоден із позовів, що приймалися королівськими судами, не вирішував цього питання. Суд канцлера дозволяв отримати припис про примусове виконання зобов'язання, яке сторона зобов'язана була виконати у натурі (згідно з договором).

Після 1873–1875 рр. акти про судоустрій ліквідували подвійність судової системи та процедури: норми загального права та права справедливості з цього часу мали застосовуватися у одному суді в процесі розгляду єдиного позову. Суд міг використовувати як правові засоби загального права, так і права справедливості¹⁵.

У сучасних юридичних традиціях справедливість залишається фундаментальним принципом теорії та практики права. Але деякі джерела говорять: «... несправедливість закону не є достатньою підставою, щоб недотримуватися його, якщо цінність самого законодавства є достатньою підставою, щоб йому слідувати», тобто допускають існування несправедливого закону¹⁶.

У повсякденному житті досить часто плутають поняття права та справедливості. Але з юридичного погляду це різні поняття, досить близькі за своєю суттю. Справедливість не є ні якоюсь особливою формою права, ні явищем, протилежним праву. Справедливість можна визначити як критерій оцінки позитивної чи негативної якості міждержавних чи міжлюдських відносин, у тому числі в галузі нормотворчості, тлумачення договорів та їх застосування. Саме критерій справедливості допомагає відокремити рівноправні договори від нерівноправних. При тлумаченні та застосуванні текстів договорів, як і законів у національному праві, справедливість полягає в обміркованні та врахуванні особливостей кожного конкретного випадку, на відміну від правових принципів і норм¹⁷.

Між тим відносини виникають за різних обставин і багато в чому різняться між собою. Внаслідок цього виникає потреба вжити принципи справедливості як елемент пом'якшення суворості загальної правової норми й індивідуальної оцінки становища сторін спору або обставин конкретної ситуації. Проте на основі справедливості арбітраж або суд, який розглядає міжнародну суперечку, не може на свій розсуд ні заповнити прогалини в міжнародному праві, ні відмовитись застосовувати належні статті конвенції, яка безпосередньо регулює відносини, що є предметом суперечки. Але в деяких випадках міжнародне право дозволяє чи навіть приписує сторонам суперечки або арбітрам приймати рішення, керуючись принципом справедливості (так, п. 3 ст. 2 Статуту ООН встановлює, що члени ООН «вирішують свої міжнародні спори мирними засобами, так, щоб не піддавати загрози міжнародний мир, безпеку та справедливість»¹⁸).

Варто розглянути самі принципи справедливості. Безсумнівно, до таких принципів підпорядковується те, що кожна особа повинна мати рівне право в загальній системі свобод, рівних для всіх і сумісних із такою ж системою для всіх інших. Також слід зауважити, що економічні й соціальні нерівності мають бути такими, якими вони є, а саме: а) для найбільшої влади і більших переваг у межах справедливого принципу збереження, б) пов'язаними з функціями і позиціями, відкритими для всіх, відповідно до принципу справедливої рівності шансів¹⁹.

Особлива форма втілення ідеї справедливості укорінилась у судочинстві. Так, суд може компенсувати окремі недоліки формальної справедливості, обумовлені такою рисою права, як загальність. З цього приводу існує відомий вислів «*Summum ius, summa iniuria*» що в перекладі означає: «Найвище право – найвища беззаконність». Отже, тільки завдяки правосуддю як справедливому судочинству можна втілити в правову реальність справедливість як ідею права²⁰.

Одним зі способів, за допомогою якого право може стати змістовно справедливим, є гнучкість норм, що дає суддям можливість розвивати і пристосовувати право, а також застосовувати закони на свій розсуд. У більш складних випадках суд може застосовувати справедливість замість закону *praeter legem* і всупереч закону *adversus legem*. Суд також може діяти всупереч закону і відновити справедливість, порушену при прийнятті нормативно-правового акта.

Як показав аналіз, поняття справедливості має істотне значення для концепції справедливого стану, права, а особливо – судового рішення. Зважаючи на те, що це поняття є філософським, воно має бути чітко визначеним та обґрунтованим. В свою чергу, Міжнародний Суд є головним судовим органом Організації Об'єднаних Націй (ООН), заснований Статутом Організації Об'єднаних Націй 26 червня 1945 р. в Сан-Франциско, метою якого стало досягнення однієї з головних цілей ООН: «проводити мирними засобами, у згоді з принципами справедливості і міжнародного права, залагодження або дозвіл міжнародних суперечок або ситуацій, які можуть призвести до порушення миру»²¹.

Однією з важливих ознак миру є стабільне суспільство, тобто суспільство, кероване стабільною концепцією справедливості²². У сучасних юридичних традиціях справедливість залишається фундаментальним принципом теорії та практики права²³.

На завершення слід зазначити, що рефлексія з приводу справедливості як етичної підстави суспільної комунікації пов'язана з цивілізаційно-культурними особливостями європейського розвитку. Наукові й публічні дискусії навколо цього поняття ведуться протягом всього часу існування правосуддя. Осмислення спільного життя людей у термінах справедливості – характерна риса європейської філософії, яка пов'язана з цивілізаційно-культурними особливостями європейського розвитку. Місце справедливості, міра її драматизму в інших культурах потребує спеціального вивчення. Хочемо зауважити, що існує необхідність чіткого розуміння визначення справедливості як особливої категорії нормотворення та правосуддя, яка на сучасному етапі в результаті еволюції міжнародного права, також за умови існування світових організацій, міжнародних судів розширила свої кордони. Справедливість потрібна всім, вона має місце бути незважаючи на проблеми буття. Дослідження явища справедливості не втрачає актуальності й сьогодні, оскільки перебуває в стані розвитку разом з правом та відносинами у суспільстві.

- ¹ Памятники римського права: Законы XII таблиц. Институции Дигесты Юстиниана. Учебное пособие. – М.: Зерцало. – С. 570. – Стр. 152. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/digest/index.php
- ² Господарський процесуальний кодекс України, ст. 43. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>
- ³ Цивільно-процесуальний кодекс України, п. 1 ст. 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
- ⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України, ст. 21. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B0-17/paran51#n51>
- ⁵ *Соболевский С. И.* Ксенофонт Афинский. Сократические сочинения. М.–Л., Academia, 1935. – С. VII–XXIV. Воспоминания о Сократе Книга IV, Глава IV, (12) Разговор с Гиппием о справедливости. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ancientrome.ru/antlitr/ksenoph/socratic/kn04f.htm>
- ⁶ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://100grp.ru/drevnij-mir/platon-tvorec-spravedlivogo-gosudarstva/>
- ⁷ *Трофимчук М., Трофимчук О.* Латинсько-український словник. – Львів: Видавництво ЛБА, 2001. – С. 332.
- ⁸ Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія / А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода, Б. В. Малишев, С. П. Погребняк, С. П. Рабінович, В. С. Смородинський, О. В. Стомба; відп. ред. В. С. Бігун. – К., 2009. – 316 с. – С. 72. Бібліотека Міжнародного часопису «Проблеми філософії права».
- ⁹ *Аристотель.* Политика // Аристотель. Сочинения: В 4 т. Т. 4. – М.: Мысль, 1983. – С. 376–644. – Стр. 165.
- ¹⁰ Газета «Українська правда» від 27 серпня 2009 року «Політична журналістика на шляху до тиранії» Михалко Скаліцкі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2009/08/27/4157404/>
- ¹¹ Доклад о мировом развитии 2006 «Справедливость и развитие». – М.: Весь Мир, 2006. – С. 70.
- ¹² *Рікер П.* Право і справедливість / Пер. із фр. – К.: Дух і літера, 2002. – 216 с. – С. 14.
- ¹³ Там само. – С. 71.
- ¹⁴ *Луць Л. А.* Сучасні правові системи світу. Навчальний посібник. – Л.: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. – 256 с. – С. 132.
- ¹⁵ Там само. – С. 133.
- ¹⁶ *Рікер П.* Право і справедливість / Пер. із фр. – К.: Дух і літера, 2002. – 216 с. – С. 86.
- ¹⁷ Міжнародне право: Навч. посібник / За ред. М. В. Буроменського. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 336 с. – С. 14.
- ¹⁸ Там само. – С. 15.
- ¹⁹ *Рікер П.* Навколо політики. – К., 1995. – 228 с. – С. 105.
- ²⁰ *Цицерон Марк Туллий.* Об обязанностях // Цицерон Марк Туллий. О старости. О дружбе. Об обязанностях: Пер. с лат. – М., 1975. – С. 51.
- ²¹ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/ru/icj/>
- ²² *Роулс Дж.* Теория справедливости. – Новосибирск, 1996. – С. 88.
- ²³ *Рікер П.* Право і справедливість / Пер. із фр. – К.: Дух і літера, 2002. – 216 с.

Резюме

Терещенко О. В. Застосування принципу справедливості в суді.

Питання справедливості в судочинстві є досить актуальним, але водночас складним. З огляду на існування проблеми визначення та застосування її на практиці щодо законів та права різними країнами протягом всієї історії. Автор дослідила питання принципу справедливості з різних підходів, показала історичне значення, а також проаналізувала ставлення до явища справедливості у сучасному світі. Розглянуто самі принципи справедливості.

У статті проводиться розрізнення права і закону, а це означає, що справедливість входить у поняття права, що право по визначенню є справедливим, а справедливість – внутрішня властивість і якість права, категорія та характеристика права. Зазначається, що місце справедливості потребує спеціального вивчення. Звертається увага на необхідність чіткого розуміння, визначення справедливості як особливої категорії нормотворення та правосуддя, що на сучасному етапі в результаті еволюції міжнародного права, а також за умови існування світових організацій, міжнародних судів розширила свої кордони.

Ключові слова: справедливість, правосуддя, законність, рішення суду, принципи справедливості.

Резюме

Терещенко О. В. Применение принципа справедливости в суде.

Вопрос справедливости в судопроизводстве является весьма актуальным, но в то же время сложным ввиду существования проблемы определения и применения ее на практике относительно законов и права различными странами на протяжении всей истории. Автор исследовала вопрос принципа справедливости с разных подходов, отразила историческое значение, а

також проаналізувала відношення до явища справедливості в сучасному світі. Розглянуті самі принципи справедливості.

В статті проводиться розмежування права і закону, а це означає, що справедливість входить в поняття права. Право по визначенню справедливе, а справедливість – внутрішнє властивість і якість права, категорія і характеристика правової. Відзначається, що місце справедливості потребує спеціального вивчення, в тому числі необхідно чітке розуміння, визначення справедливості як окремої категорії нормотворчості і правосуддя, котра на сучасному етапі в результаті еволюції міжнародного права, а також при умові існування світових організацій, міжнародних судів розширила свої межі.

Ключевые слова: справедливість, правосуддя, законність, рішення суду, принципи справедливості.

Summary

Tereshchenko O. Application of the principle of justice in court.

The question of fairness of court system is a very relevant and very challenging at the same time. With the thought in mind, that there is an issue of identifying and utilizing it in a practical way in relation to laws and regulations by different countries throughout the history. Author has analyzed the issue of fairness from a number of angles, also has demonstrated its historical meaning. The topic of fairness in the modern society has also been investigated. Many of the principles of fairness were also analyzed. The article highlights the main differences between rights and the law, which means that the notion of fairness is embodied within rights and the rights are basically fair. It is also highlighted that the understanding of fairness ought to be studied deeper. Author also attempted to stress the importance of a clear understanding and definition of fairness as the basis of the court system, which in today's world and as a result of the evolution of the international law system via international organizations has spread throughout the world.

Key words: justice, law, court decision, Principles of justice.

Отримано 20.09.2013

УДК 341.23:061.1ЄС

А. В. ШЕНДЕРОВСЬКА

Алла Віталіївна Шендеровська, аспірант Київського університету права НАН України

ХАРАКТЕРИСТИКА ВЗАЄМОВІДНОСИН МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС У ВІЗОВІЙ СФЕРІ У ПЕРІОД 1991–2005 РОКІВ

Період характеристики взаємовідносин між Україною та ЄС у візовій сфері упродовж 1991–2005 рр. обраний не випадково. Питання лібералізації візового режиму між країнами, а особливо між Україною та ЄС, нині є актуальним, оскільки 1991 р. – це рік проголошення нашої державою незалежності. З цього часу й почалася розбудова нових відносин нашої країни з іншими, в тому числі й у візовій сфері. 2005 р. став поворотним пунктом у взаємовідносинах України і ЄС у тій же візовій сфері саме тому, що цього року Президент України В. Ющенко скасував візовий режим для громадян ЄС, що стало початком діяльності нашої країни щодо скасування візових вимог ЄС для громадян України. Розгляд таких взаємовідносин України та ЄС у візовій сфері у період 1991–2005 рр. до цього часу не привертав належної уваги вітчизняних юристів-міжнародників і тому стаття переважно ґрунтується на чинних нормативних актах і міжнародних договорах, які були прийняті чи укладені в даний період.

Характеризуючи візовий режим України з 1991 р. по 2005 р., слід зазначити, що до 1991 р. Українська РСР входила до складу Радянського Союзу і її громадяни повинні були підпорядковуватися правилам в'їзду і виїзду, які на той час діяли в Радянському Союзі.

Згідно з правилами, введеними 1 червня 1922 р., у Радянському Союзі виїзд за кордон на певний період або на постійне місце проживання без виїзної візи не допускався. Це був спеціальний дозвіл на виїзд за кордон, який видавався компетентними органами СРСР і який був обов'язковим в той час поряд з дозволом на в'їзд від іноземної держави, тобто в'їзною візою. Люди, яким не дозволили емігрувати за кордон, називалися «відмовниками», а втеча за кордон без дозволу влади або відмова від повернення з-за кордону входили в число злочинів з 8 червня 1934 р., коли був прийнятий закон¹, згідно з яким втеча за кордон прирівнювалася до державної зради. Стаття 64 радянського кримінального кодексу передбачала за такий злочин 10–15 років в'язниці з конфіскацією або смертну кару з конфіскацією майна².

Було видано ряд постанов Раді Міністрів СРСР, що регулювали питання виїзду та в'їзду. Перше «Положення про в'їзд в СРСР і виїзд із СРСР» було прийнято 5 червня 1925 р., яке ще більше ускладнювало виїзд і оголошувало весь закордон «ворожим капіталістичним оточенням»³. 19 червня 1959 р. Рада Міністрів СРСР затвердила нове «Положення про в'їзд в СРСР і виїзд із СРСР», яке в цілому зберегло раніше діючий порядок в'їзду і виїзду, але було доповнено повним переліком осіб, яким видавалися дипломатичні та службові паспорти, а також дозволявся в'їзд і виїзд не лише за закордонними паспортами, а й за